

Boek van de maand

Schitterend Lutherboek

J.W. van der Jagt

Het duurt nog negen jaar. Toch lees je zo nu en dan al dat in 2017 herdacht zal worden dat 500 jaar geleden de Reformatie van Martin Luther begon. Als bijdrage aan die herdenking is dit jaar alvast een heuse reformatorische pelgrimsweg geopend. De route begint in Eisleben, waar Luther geboren werd en gestorven is, en voert over 410 kilometer langs zo'n 34 plaatsen naar Wittenberg, waar hij als reformator werkte. Ook zou de paus, zo wordt gespeculeerd, van plan zijn om Luther ter gelegenheid van die herdenking eerherstel te geven. Maar het is niet nodig om negen jaar op die herdenking te wachten. Ook hoeven we om het leven van Luther goed in beeld te krijgen geen 410 kilometer te pelgrimeren. Zijn betekenis wordt niet pas duidelijk als de paus hem rehabiliteert. Laat men het boek *Martin Luther, zijn leven, zijn werk* aanschaffen en men wordt op schitterende wijze over deze grote gestalte uit de geschiedenis van de kerk geïnformeerd.

Het boek is niet geschreven met het oog op de herdenking die er over negen jaar zal zijn. Aanleiding was de aansluiting van de Evangelisch-Lutherse Kerk bij het Samen op Wegproces, waardoor deze kerk in de Protestantse Kerk in Nederland is opgegaan. De wens is dat dit boek zal helpen om de erfenis van Luther levend te houden, een streven dat de moeite waard is en waar dit boek ook zeker een goed hulpmiddel bij zal zijn.

Het is een bundel onder redactie van dr. Sabine Hiebsch en drs. Martin van Wijngaarden, waarin veel deskundigheid van luthers, gereformeerden en rooms-katholieken bijeengebracht is. Men is erin geslaagd om een prachtig boek samen te stellen. Het boek is boeiend, informatief en afwisselend. Het heeft een prettig leesbare stijl en het is geen ogenblik saai of droog. Het is ook goed leesbaar voor wie geen theoloog is. En in onze tijd willen we ook graag iets zien. Welnu: het oog wordt rijk verzadigd door de vele en kleurrijke illustraties die op het glanzende papier goed tot hun recht komen. Het kan haast niet anders of je krijgt al lezend de smaak van Luther te pakken en dan vind je achterin veel literatuur als wegwijzers voor verdere studie. Mocht iemand het toch niet helemaal willen lezen, het register achterin is als een gids voor snelle raadplegers. Kortom, aan alles is te merken dat dit boek heel zorgvuldig en weloverwogen is samengesteld. Alle lof voor deze fraaie bundel.

Het boek heeft iets van de levendigheid van een congres of een symposium. Je luistert naar referaten, maar die worden afgewisseld met korte workshops. Zo zijn er acht hoofdstukken, deskundig geschreven door Sabine Hiebsch, die elk een deel van Luthers leven of van zijn werk belichten. Daarnaast zijn er ruim dertig thema's waarin kort en kernachtig een aspect van Luthers leven of werk wordt belicht. De levendigheid wordt versterkt doordat het papier bij deze thema's een andere kleur krijgt, terwijl ze precies daar geplaatst zijn waar het bij het hoofdstuk past. Zo krijgt de lezer een 'workshop' over 'Luther over Augustinus' op het moment waarop verteld wordt dat Luther bij de bestudering van Paulus de geschriften van Augustinus gebruikte. Zo kun je al lezend even uit het hoofdstuk stappen om op een detail dieper in te gaan. Ook hieraan merk je dat er heel zorgvuldig over de samenstelling van het boek is nagedacht.

Portretten

Laat ik iets doorgeven van de inhoud van het boek.

Het begint met een ‘verantwoording bij de afbeeldingen’. Daar is te lezen dat de afbeeldingen het boek niet alleen aantrekkelijk maken, maar dat het ook past in de traditie van Luther, die zelf de kracht van het beeld kende en graag illustraties gebruikte. Hij had een genuanceerde mening over het gebruik van kunst. Zoals hij het in een preek zei: ‘Beelden mag ik wel hebben of maken, maar aanbidden mag ik ze niet’ (p. 11). Wie hoort hier al niet de verbondenheid tussen Luther en Zondag 35 van de gereformeerde Heidelbergse Catechismus? Dit hoofdstuk geeft ook aandacht aan de ontwikkelingen van de lutherse kunst in Duitsland (p. 15v) en het eigene van de lutherse kunst in Nederland (p. 16). Er is een excurs over de portretten van Luther (p. 17v). Interessant is om te zien dat deze portretten in zeven hoofdvormen worden ingedeeld die allemaal variaties zijn op portretten uit het atelier van Lucas Cranach. Een excurs over de latere Lutherportretten laat een verband zien tussen de manier waarop Luther geportretteerd werd en de heersende theologische trend. Schilderkunst en kerkgeschiedenis staan niet los van elkaar.

Wereld

Na de verantwoording van de illustraties volgt eerst een schets van de tijd waarin Luther leefde. Hij leefde in een ‘Veranderende Wereld’. Er werden uitvindingen gedaan. Grote delen van de wereld worden ontdekt. Het is de tijd van Leonardo da Vinci, die in conflict kwam met de paus omdat hij voor zijn anatomisch onderzoek secties verrichtte (p. 27v). Onder invloed van Copernicus veranderde het beeld van de wereld: de planeten draaien niet om de aarde maar de hemellichamen draaien om de zon. Het zijn ontdekkingen waarmee ook Luther te maken kreeg. Hij wees met beroep op Jozua 10:12-13 af dat de wereld om de zon zou draaien. Wie het anders beweerde, was een dwaas (p. 30). Het laat zien dat Luther niet gezien moet worden als de vernieuwer die de kerkelijke wereld op z’n kop zette, maar als de man die zich aansloot bij de oorspronkelijke tradities waarbij het gezag van de Schriften centraal stond (p. 30).

Luther wordt hier getekend als een kind van zijn tijd. Er wordt ook een aantal randvoorwaarden beschreven op kerkelijk, politiek en facilitair gebied, die de invloed van Luther positief bevorderden (p. 32v). Bekend is dat op facilitair gebied de verbeterde en goedkopere boekdruktechniek Luther in de kaart speelde. Minder bekend is dat dit ook geldt voor de vijftiende-eeuwse ‘TNT’: het systeem van veilige postroutes, dat keizer Maximiliaan in zijn rijk liet organiseren. Daardoor kon een brief uit Innsbruck (Oostenrijk) binnen een week in Mechelen (België) bezorgd worden. Vanaf 1516 – één jaar vóór 1517 – konden ook particuliere personen daar gebruik van maken. ‘TNT’ in dienst van het koninkrijk van God.

Student en monnik

Er is een hoofdstuk over het leven van Luther als student, dat tegelijk beknopt informeert over de universitaire studie in zijn tijd. Tegenwoordig gebeurt het nogal eens dat jongelui bij nader inzien van studierichting veranderen. Bij Luther was dat niet anders. Daarbij speelt het onweer bij Stotternheim een rol, waardoor Luther besluit om, zeer tegen de zin van zijn vader in, monnik te worden. Deze verandering betekent niet dat Luther een andere levenshouding koos. Het gaat er veeleer om dat hij een manier van leven koos waarin hij antwoord kon vinden op de vragen die hem al langer bezighielden, vragen rond zijn zoektocht naar de genadige God (p. 46). Natuurlijk is er aandacht voor het leven van Luther in het klooster, ook voor zijn latere kritiek op aspecten van het kloosterleven. We horen uit welke theologische tradities hij putte: de scholastiek, de kerkvaders, de mystieke theologie, het humanisme en de

invloed van Johannes von Staupitz. De betekenis van deze tradities wordt beknopt en duidelijk beschreven.

Ontwikkeling en veroordeling

Uiteraard is er een uitvoerig hoofdstuk over de ontwikkeling die Luther heeft doorgemaakt en die uitgelopen is op zijn veroordeling door universiteit, kerk en keizer. Luther werd door Von Staupitz aangewezen om hem op te volgen als hoogleraar aan de universiteit van Wittenberg. We lezen over Luthers leefomstandigheden en wat zijn hoogleraarschap inhield, terwijl hij daarnaast een actieve rol in het klooster bleef spelen. Het gaat in dit boek niet alleen óver Luther. Hij komt ook zelf herhaaldelijk aan het woord. Zo krijgen we een brief van hem te lezen waarin hij zelf iets over zijn werkzaamheden vertelt. Wat was hij druk bezet! We horen over zijn collega's, onder wie natuurlijk Karlstadt, die later een andere weg insloeg, en Melancton, door wie de Reformatie kon steunen op de gedegen humanistische vorming die hij van zijn oudoom Reuchlin ontvangen had.

Luther ontwikkelde een eigen manier van bijbellezen waarin hij aansloot bij de zgn. bestaande lectio divina: 'het langzame, aandachtige en indringende lezen van de bijbel, met het doel daarin Gods Woord te horen.' Op de manier van Luther gezegd: het 'herkauwen' van de tekst. Naar aanleiding van Exodus 33:11 zegt hij: 'En de Here sprak tot Mozes van aangezicht tot aangezicht, zoals iemand spreekt met zijn vriend.' God spreekt en Mozes luistert. Het gaat bij het lezen van de tekst uiteindelijk niet alleen om de tekst zelf, maar om het ontvangen van het Woord. Het is God die door zijn Woord tot de lezende en luisterende mens spreekt. De tekst opent zich en er kan een ontmoeting 'van aangezicht tot aangezicht' plaatsvinden' (p. 69). Het gaat om exegese die gericht is op een persoonlijke relatie met God. Daarmee is aan de orde wat de kernvraag voor Luther was: hoe kan de mens voor God staan? Er is aandacht voor de verwerking van Augustinus, die 'de beslissende impuls geeft om zijn vraag naar de genadige God in een volstrekt ander licht te zien' (p. 70).

Het voert hier veel te ver om allerlei facetten van Luthers ontwikkeling te noemen. Zoals bekend speelt het woord 'gerechtigheid' daarin een sleutelrol en al in 1516 laat Luther zien wat de pastorale en troostvolle betekenis daarvan is, als hij aan Georg Spenlein, een kloosterbroeder, schrijft: 'Pas op dat je niet zozeer naar reinheid streeft, dat je niet meer inziet dat je een zondaar bent. Denk eraan: Christus woont alleen maar bij zondaren. Daarom is Hij uit de hemel, waar Hij tussen rechtvaardigen woonde, afgedaald om te wonen bij zondaren. Die liefde moet je doorgronden, dan zul je de beste troost ontvangen. Als wij door onze eigen inspanningen een gerust geweten moeten verwerven, waarvoor is Hij dan in de dood gegaan? Daarom zul je nergens anders dan in Hem, door een gelovige wanhoop aan jezelf en jouw inspanningen, de vrede vinden. Zoals Hij je zelf heeft opgevangen en je zonden tot de zijne heeft gemaakt, zo heeft Hij ook zijn gerechtigheid tot de jouwe gemaakt' (p. 74). Hier hoor je al de reformatische inzet die nog altijd klinkt in bijvoorbeeld het gereformeerde avondmaalsformulier.

Boeiend en informatief wordt verteld over de doorwerking van Luthers opvattingen, ook over de boete en de aflaat. Duidelijk wordt dat er meer een rol speelde dan alleen de financiële kant die vaak het meest benadrukt wordt. Vooral het pastorale aspect waar Luther als biechtvader mee te maken had, was belangrijk. Het loopt ten slotte uit op een veroordeling door de universiteiten van Keulen en Leuven, de ban van de roomse kerk op 3 januari 1521 en de rijksban op 26 mei van dat jaar.

Sola Scriptura

Zoals bekend is het Sola Scriptura een kernbegrip in de Reformatie van Luther. Het is ook de titel van het hoofdstuk waarin de ontwikkelingen na de rijksdag in Worms worden verteld. De ‘ontvoering’ van Luther, zijn verblijf op de Wartburg waar hij het Nieuwe Testament in het Duits vertaalde (in elf weken! Wie doet hem dat na?). Daar ontwikkelde hij ook zijn visie op het celibaat, de sacramenten en de kloostergeloften. Er is te lezen over de invloed van Luther op het kloosterleven, met een excurs over ‘Bernard van Clairvaux en de monastieke theologie’ (Ulrich Köpf) en over ‘Luther en het religieuze leven’ (Martijn Schrama), beide de moeite van het lezen waard.

Luther bleef op zijn onderduikadres op de hoogte van de gebeurtenissen in Wittenberg. Daar veroorzaakten Karlstadt en Zwilling onrust doordat zij praktisch-radicalen consequenties aan Luthers theologie verbonden. Die onrust werd versterkt door de zgn. Zwickauer Propheten met hun dopers-radicalen ideeën over de hervorming van kerk en samenleving. Daarom besluit Luther naar Wittenberg terug te gaan, waar hij erin slaagt de rust te herstellen. Een gevolg is wel dat medestanders zoals Karlstadt zich van Luther afkeerden. Of het een goede typering is om hen aan te duiden als tegenstanders ‘uit de reformatorische hoek’ hangt ervan af wat men onder ‘reformatorisch’ verstaat. Luther betitelde hen als ‘Schwärmer’, een naam die hij ook voor geestdrijvers als Kaspar von Schwenckfeld, Sebastian Franck en anderen gebruikte, in wie hij een gevaar voor het evangelie zag. Hoe dan ook: vanaf zijn terugkeer naar Wittenberg moest Luther op twee fronten strijden. Het ontstaan van de nieuwe situatie wordt goed geschetst.

Door de confrontatie met de ‘Schwärmer’ moest Luther zich bezinnen op het handhaven van de openbare orde. Zo ligt er een verband met zijn opvatting over de ‘twee regimenten’, waarover een excurs gegeven wordt door Teun Verduijn.

Waarom dit alles aan de orde komt in het hoofdstuk dat ‘Sola Scriptura’ als titel draagt, wordt duidelijk gemaakt. De conflicten worden voor een deel namelijk veroorzaakt door verschil in opvatting over de Schrift. Luthers kritiek op Rome is dat daar de nadruk ligt op het gezag van de paus en de concilies. Op de Schwärmer heeft hij de kritiek dat zij de Geest losmaken van het ‘verbum externum’, het uitwendige Woord. Zo is er aanleiding om ook te vertellen over Luthers opvatting over het Woord van God en het verschil tussen hem en de latere lutherse orthodoxie (p. 131v), met een interessante excurs over Luthers hermeneutiek (Sabine Hiebsch), over Luther en het Oude Testament (Johannes P. Boendermaker) en over Luther en de wet (Andreas Wöhle)

Crisis en kritiek

Het vijfde hoofdstuk tekent drie kwesties die voor de ontwikkeling van de Reformatie belangrijk zijn geweest. De eerste is de confrontatie met de boeren die in opstand kwamen en zich daarbij beriepen op de theologie van Luther (met een excurs van Teun Verduijn over Luther en de boerenoorlog). Dat leverde hem van de ene zijde het verwijt op dat hij te hard was voor de boeren en van de andere (roomse) zijde dat hij aanzette tot opstand.

Kritiek kreeg Luther ook omdat hij trouwde met Katharina von Bora, een voormalige non. Aan haar wijdt Sabine Hiebsch een excurs. De praktische gevolgen van Luthers huwelijk worden getekend, maar ook zijn theologische visie op het huwelijk en de seksualiteit. Boeiend is wat er verteld wordt over de existentiële betekenis die Luthers eigen vaderschap kreeg voor zijn besef van wat het vaderschap van God wil zeggen.

Het derde conflict dat beschreven wordt, is de strijd die tussen Luther en Erasmus ontstond over de leer van de vrije wil, met een excurs van W. Balke (Luther en Erasmus) en van Dick Akerboom (Luther over de onvrijheid van het menselijk willen).

Aanbevolen

We moeten veel ongenoemd laten. Laat wie iets wil weten van de betekenis van Luther voor de praktijk van de gemeente, hoofdstuk 6 lezen. Daar gaat het over liturgie, zijn liederen, en het catechetisch onderwijs. Het zevende hoofdstuk gaat over de politieke ontwikkelingen die van belang zijn geweest voor de gang van de Reformatie: de verhouding van de keizer en de keurvorsten, die tussen de keizer en de paus, en de invloed van de opmars van de Turken. Het boek wordt afgesloten met een hoofdstuk over de laatste jaren van Luther met aandacht o.m. voor de verhouding tussen Luther en de Joden en die tussen Luther en Calvijn.

Om Luther te herdenken is het niet nodig te wachten op de herdenking van 2017. In dit boek wordt veel stof tot herdenken geboden en alles wordt op een fraaie manier opgediend. Als gereformeerde lezer voel je herhaaldelijk dat je in Luther verbonden bent met de bronnen van reformatorisch denken. Het boek laat zien dat Luther het waard is om met respect te herdenken en zijn erfenis niet te vergeten. Ik ben enthousiast over dit boek en ik hoop dat het veel lezers/kijkers vindt. In één woord: aanbevolen!

N.a.v.: Dr. Sabine Hiebsch en drs. Martin van Wijngaarden (red.),
Martin Luther, zijn leven, zijn werk, Kok, Kampen, 2007, ISBN 9789043514156, 288 pag.
Prijs €29,90